

Alapmű a Kárpát-medencei cigányság kutatásához

Önvizsgálatra indító, érdekesítő, máig hatóan tanulságos, felismerések, következtetések és összefüggések megfogalmazására alapot teremtő – megrendítő, együttérzést, derűltséget keltő – olvasmány a Landauer Attila által felkutatott, összegyűjtött, válogatott, szerkesztett, az alcímben jelzett négy évszázadot átfogó, 268 dokumentumot (vagy részletet), valamint 390 lábjegyzetet tartalmazó, 614 oldalas forráskiadvány, az immár egy éve kézbe vehető (puha kötésű!) kézikönyv.

Ismereteim szerint a maga nemében páratlan jellegű vállalkozás sikeres befejezése, a könyv formájú megjelentetés nem intézhető el csupán a szokványos udvarias köszönő szavakkal, baráti kézfogásokkal, elismerő mosolyokkal. A terv megfogalmazásához sem lehetett elegendő a szerző elszántsága, sokoldalú (nyelvészeti, néprajzi, történelmi, szociológiai), szakmai felkészültsége, magabiztos jártassága ezen a nehéz „terepen”. A sok éven át kitartó, alázatos, fáradhatatlan gyűjtő, jegyzetelő, válogató, folyamatos kritikai készenlétet, az ellenőrzés szigorú kritériumait működtető, ébren tartó, frissítő attitűdöket aligha lehetett volna fenntartani a támogató, bátorító, a hosszú távú intellektuális befektetések iránti bizalmat sugárzó intézményes háttér nélkül.

Ezt a szinte előzmények nélküli, minden bizonnyal művelődéstörténeti jelentőségű, éppen ezért követésre méltó, kortársainak, valamint az ifjabb nemzedék tagjainak akarva, akaratlan példát mutató, intellektuális teljesítményt elsőként a kezdeményező és kivitelező tudós kollégáknak, Landauer Attilának kell messzire hangzóan, jól tagoltan, nem csupán magunk, a tágabb körű szakmai nyilvánosság és egyházunk tagjainak nevében is hálásan megköszönnünk!

Másrészt közvetlenül, közvetve mindnyájan tudjuk, tapasztaltuk és tapasztaljuk, hogy a tehetség elbizonytalanítható, az ambíció letörhető, a jelentős teljesítmény leminősíthető, negligálható. Egyszerűbben szólva, a célokkal egyetértő, a nehézségek, a buktatók idején biztosságot, ösztönzést, motivációt erősítő, anyagilag, erkölcsileg, szakmailag stabil intézményi támogatás esetén szülehetnek jó eséllyel kiemelkedő tudományos teljesítmények. Ebben az esetben tiszta lélekkel, hálátelt szívvel kell gondolnunk mindazokra, akik Landauer Attilában meglátták a „talentumok jó sáfárát”, aki első renden nem a maga dicsőségére, sokkal inkább a Magyar Református Egyház, a magyar tudományos közélet, a nemzet legtágabb értelemben vett önismeretének gazdagítására törekedve mélyült el a Kárpát-medencei cigányság művelődéstörténetének (egyházi kapcsolatok, iskoláztatási viszonyok stb.) feltárásában.

A kötet teljes terjedelmének jó 90%-át a szövegek kronologikus sorrendbe állított egésze teszi ki, de azok helyes értelmezése, értékelése súlyosan sérülne – túlzás nélkül állíthatjuk –, elvégezhetetlen volna a szerző csaknem 40 oldalas rendkívül szakszerű, kritikusán mérlegelő, a többszörös ellenőrzésről, illetve annak lehetetlenségéről tudósító bevezető tanulmánya nélkül. Az erős kritikai attitűd folyamatos jelenlétét mi sem bizonyítja jobban, mint esetenként akár saját 10-15 évvel korábbi állításainak készséges korrekciója. Éppen ezért különös nyomatékkal hívjuk fel a mélyebben érdeklődők figyelmét a szerző az olvasók egyéni mérlegelő, kritikus szövegértelmezését segítő, bátorító, ám minden esetben szigorúan tárgyyszerű lábjegyzeteire.

A kötet legelső – máig érvényesen legfontosabb dokumentuma – a Méliusz Juhász Péter által 1567-ben szervezett debreceni zsinat 45. pontja, amely szerint „*minden kor és nemzetbeli embereket, kik az egyháznak felajánltnak, be kell venni. ...azaz minden embereket, minden korból... tanítani és megkeresztelni tartozunk.*”^{*}

* Másol, máskor kikerülhetetlenül bővebben kell szólni a hugenották 1559-es egyházi rendtartásának hasonló tartalmú rendelkezéséről.

Majd nyomban kezdődik a fentiekben említett lábjegyzetek első jeles darabja, melyből kitetszik, hogy történelmi egyházaink közül előbb az evangélikusok 1603-as murányi zsinatán születtek hasonló, majd a katolikusok 1629-es nagyszombati zsinatán lényegesen távolságtartóbb állásfoglalások.

Az éppen idézett távolságtartás bizonyítéka egyebek mellett egy katolikus pap indulatos tudósítása a Nagybányán 1613 júniusában a református szertartás keretében kötetett cigány esküvőről. (20. p. 11. lábjegyzet) Végül még egy ugyancsak fontosnak tűnő adat az értékes lábjegyzetek tengeréből: az egykori Kiskomáromban, a mai Zalakomárban 1626. február 25-én volt az első református, máig fennmaradt írásos forrással bizonyítható Kárpát-medencei cigány keresztelés. (20. p. 13. lábjegyzet)

Legyünk méltányosak! Az 1630-as évektől kezdődően már a rozsnyói evangélikusoktól, majd az 1640–50-es évekből már a szepesolaszi és győri katolikusoktól is maradtak fenn hasonló jellegű dokumentumok. Amint Landauer Attila megjegyzi: „*A cigányság és a Kárpát-medencei katolicizmus tizenhetedik századi történetét illetően kiemelten fontos feladatnak látszik a jezsuita rend korabeli ténykedésének számbavétele.*” (21. p.)

Egy másféle – a felekezeti megoszlástól független – méltányosság jegyében, az esztétikai–etikai értékek együttes ereje miatt kell itt kiemelnünk a forrásgyűjtemény egyik legszebb írásművét, hogy a majdnani olvasók szíves figyelmét erre nyomatékosan felhívhassuk. Révay Péter töröci főispán ajánlólevele Gáspár vajda és népe számára, melynek keltezése: *Holics várában, 1608. szept. 9.* Egy rövid kiragadott részlet a levélből. „... úgy vélem, hogy ez a nemzetség méltó az irgalomra, kérlek benneteket s közületek kit-kit külön is, az enyéimnek pedig meghagyom, hogy ha bármikor ennek az egyiptomi nemzetségnek valamely csapata, de különösképpen e levél felmutatója, Gáspár vajda a neki alárendelt és az ő vezetése alatt vitézkedő cigányok... alsóvárosaitokban, rétjeitekben és földjeitekben letelepedhessenek, sátrikat fölverhessék, kovácmesterségüket derekasan gyakorolhassák, és védelmezzétek meg őket mindazoktól, akik bántani akarnák őket.” (67–68. p.)

Kétségtelenül ugyancsak mi leszünk gazdagabbak, ha tudjuk, hogy Kájoni János (1630–1687) énekgyűjteményének két darabját cigányoktól jegyezték le. Továbbá Bethlen Gábor javaslatára az 1624-es gyulafehérvári országgyűlés a tehetséges jobbágyfiak támogatásra vonatkozó döntést hozott, s ennek következtében feltehetően cigány gyerekek, fiatalok is bekerültek a protestáns iskolarendszerbe. Jelen tudásunk szerint Töppelt Lőrinc (1641–1670) erdélyi szász történetíró adott először hírt iskolába járt cigány gyerekekről. (23. p.) Ha pedig kollégiumi diákok voltak, akkor törvényszerűen lettek közülük teológus hallgatók, majd gyakorló lelkészek, „oskolamesterek” is.

Csak két portré, töredékes háttérrel. Belényesi Grausser Dávid, akinek nevét a nagyenyedi kollégium matricula studiosorum az 1687. évben jegyezte be a „natione ciganus” kiegészítéssel. Tanulmányait feltehetően az I. Apafi Mihály fejedelem jószágkormányzója, Belényesi Ferenc, avagy a család alapítványa támogatta, innen az előnév használata. Ő maga egy cigány jobbágy fia volt. Későbbi életéről még jó néhány írásos emlék maradt, de ezek ismerete nyomán világossá kell tennünk, hogy értelmiségivé válva megszűnik cigányságának említése. „*Egészen pontosan ugyanúgy, ahogy az őt követő évszázadok számos más, ugyancsak cigány származású értelmiségije*” – jegyzi meg joggal szerzőnk, Landauer Attila. (26. p.)

Császai Mihály nevét a Szatmári Református Kollégium régi anyakönyve 1719-ben a tanulmányok megkezdésének idejét „szegény cigány” megjegyzéssel rögzíti, majd évekkel később a sikeres befejezésről a „magister factus” szavak tudósítanak ugyanott. (26–27. p.)

Ifjabb Váli István – Európában elsőként – valószínűleg 1753–54-ben teológus hallgatóként Leidenben szingaléz nyelvű szavak hallatán, azokat lejegyezve meglepően pontos egyezéseket talált az általa ismert, itthonról hozott cigány szavakkal, vagyis világossá lett előtte a cigány nyelv újind volta, pontosabban bizonyos indiai nyelvekkel való rokonsága. Sajnos korszakos jelentőségű felismerését „magyarosan” csupán levélben osztotta meg evangélikus kollégájával, tehát Váli

István nevét kizárólag Magyarországon őrizzük méltó módon. A jóval későbbi, tudománytörténeti értéket hordozó, mások mellett Váli felismerését ugyancsak igazoló, kétkötetes publikáció más nevéhez kötődik. (August Friedrich Pott: *Die Zigeuner in Europa und Asien 1844–1845.*) (32. p.)

Kötelességünk a 18. századi adalékok sorából még legalább egy kiemelkedő személyiséget és teljesítményét megemlítenünk. Gyarmathi Sámuel (1751–1830), a történeti-összehasonlító nyelvtudomány egyik megalapítója, debreceni református professzor előbb egy 1797 januárjában Aranka Györgyöz írott levelében tesz fontos megjegyzést egy göttingeni diáksága idején folytatott dialógusról C. W. Büttner professzorral. „*Egész éjszaka is kész lett volna beszélni az öreg nekem; a világ véghetetlen Alphabetumairól és Grammaticájáról, én is sokat grammatizáltam neki a Magyarból, Oláhból és Tzigányból.*” 1799-ben megjelent, röviden Affinitásként ismert, gyakran hivatkozott művében pedig 200 nyelv ’Isten’ jelentésű szavainak módszeres összevetéséből levont következtetése szerint „*a cigányok Indiából származnak*”. (38. p.)

A 19. században jól érzékelhetően megszorodnak a cigány–magyar, magyar–cigány szójegyzékek, nyelvtanok (Kazinczy Ferenc 1820, Bornemissza [Breznyik] János 1852, Nagy Iván 1852, kézirat az OSZK-ban stb.), amelyek közül legfontosabbnak a jászói premontrei szerzetes Szmodics János (1786–1846) 10 füzetben (az 1820-as években) megjelent cigány nyelvtana és 2 szótára (magyar–cigány, cigány–magyar) kiemelkednek. Továbbá, különösen a 19. század második felétől kezdődően, feltűnően gyarapodik a témában publikációkkal jelentkező tanítók száma. A háttér egyértelműen a növekvő feladatok mennyisége, sokfélesége, valamint a hírek, az eszmecserék számára lehetőséget kínáló periodikák, időszaki kiadványok, sajtótermékek örvendetes gyarapodása.

A teljesség igénye nélkül, csaknem véletlenszerűen emelünk ki néhányat a zavarba ejtően gazdag kínálatból. *Pesti Hírlap*, 1841. okt. 2. Várady Károly: Szózat a népnevelés tárgyában, különösen a cigányokról, *Tanodai Lapok*, 1856. jún. 11. és 18. Mennyei József: A cigányfaj Magyarországon, *Religio: Egyházi és Irodalmi Folyóirat*, 1856. okt. 4. Az érsekújvári cigányiskola (Ferenc-József császár Pestre utaztában néhány percre megállt, hogy a nevezetes cigányiskola leánykájának ez alkalomra készített énekét meghallgathassa.) *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1862. július 27. Szabó József: A t. újlaki ref. egyház öröme (ti. az összeomlás előtt álló régi templom helyett újat építettek, jelentős részben a helyi cigányság áldozatos munkájával.) *Néptanítók Lapja*, 1874. jan. 15. Réthi Lajos: Mi lesz a világból, ha mindenki tudós lesz? *Vásárnapi Ujság*, 1879. márc. 9. K. T. K.: Az angol cigányokról. *Magyar Sion: Egyházi-irodalmi Folyóirat*, 1890. 856–860. p. Ambrus József: A sátoros cigányok anyakönyvelése. Majd egy egészen más műfaj, országos statisztikai adatok korrekt értelmezése. **György Aladár**: A cigányok Magyarországon In: Berecz Antal (szerk) 1896; Földrajzi közlemények, 24. köt., Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, 84–88. Végül egy államigazgatási dokumentum, s abból néhány szavas idézet. Részletek az **1891. évi csendőrségi zsebkönyvből**. „... egy cigány, ki valami csíny miatt a csendőrök által elfogott, s akinek valódi neve Petrovics volt, a kikérdezésnél azt állította, hogy Vargának hívják, a nála talált két keresztlevél azonban Sárközy és Lakatos névre szólott;” (221. p.)

József főherceg és köre ilyen irányú, rendkívül szerteágazó tevékenységének (birtokain cigányok sikertelen letelepítési és iskoláztatási kísérletei), méltányos taglalása itt nem lehet célunk, de egy rövid bevezetésben mégis meg kell említenünk nagy hatású munkájuk egyik legfontosabb eredményét. Az 1893-ban megjelent Pallas Nagy Lexikona máig hatóan a korabeli tudományos világ első rendű hivatkozási alapja. Ebben az összefüggésben egyszerűen megkerülhetetlen annak rögzítése, hogy a főherceg által kiadott folyóiratok (1887–1907), fenntartása előtt, után az említett lexikon „*Cigányok*” címszavának mellékletét hárman írták. (József főherceg: *A cigánynyelv grammatikája*; Wlislöcki Henrik: *A cigányok életmódja, szokásai és hiedelmei*; Herrmann Antal: *A cigányok népköltészete és zenéje.*) (45. p.)

A könyv bemutatását vállalónak itt be kell vallania, hogy a terjedelmi keretek szűkössége okán, a mű 20. század első feléből válogatott források gazdagságáról illő részletességgel már aligha szolgálhat hitelesen, hiszen a teljes könyvben közölt írások jó kétharmada ebből az 54 esztendőből származik. Vegyes színvonal, a terjedelmi keretek széles skálája, publicisztika, levelek, híradások, aktuális számadások sora a pedagógusok, a lelkészek, a világi és egyházi „hivatalok” elvégzett, el nem végzett munkájáról, már-már értékes szépirodalom és szinte szakszerű szociográfia szerepelnek egymás mellett. Elfogult, felületes megnyilatkozás, tárgyyszerű helyzetjelentés, együttérző, értő, segítőkész, kezdeményező vagy éppen büszkén vállalt sikeres beszámoló egyaránt olvasható a kötetbe a megjelölt időszakból beválogatott dokumentumok seregében, főként már a trianoni döntés utáni ország minden szögletéből.

Ha néhány írást mégis kiemelhetek – vállalva, felmutatva a magam elfogultságait – akkor hadd ajánlhassam kitüntetett figyelmükbe sok egyéb mellett a következőket.

Néptanítók Lapja, 1905. aug. 3. Vermer Jenő: A gyermek-koldusok, **Nyírvidék**, 1923. jún. 16. A cigányok 500 éve vannak hazánkban. A társadalom száműzöttjei. Istentisztelet a szabad ég alatt, **Budapesti Hírlap**, 1932. dec. 25. Losonczy Zoltán: Szülői értekezés a cigány iskolákban, **Csöky Gusztáv** (1937) A pankotai cigányiskola, (1909–1914) Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár EA 3434, **Eger**, 1940. ápr. 24. KL.: Tizenkilenc cigánypár esküdtött egymásnak örök hűséget Poroszlón. Az unokák is ropták a táncot a nagyszülők lakodalmán, **Református Élet**, 1942. május 2. Bodor Aladár: Mi történjék a cigányokkal? Részlet a **Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének** jegyzőkönyvéből 1942. In A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1942. évi május hó 6–7. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 396. p. **Görögkatolikus Szemle**, 1943. május 30. A cigány gyásza, A tót meg a cigány, Cigány a kertben. Elővíz: Az evangélikus evangelizáció lapja, 1949. szept. 11. Levél a cigánymisszióról. Részlet **Csia Sándor**: A Bethánia története és missziói munkája című kéziratából (1950) Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 28. fond, 1 doboz, 1. Elővíz: Az evangélikus evangelizáció lapja, 1950. március 12. Evangelizáció a cigányok között. Végül a kötet záró dokumentuma. Az Illegális Keresztény Magyar Néppárt Sárközi Jakab Gyula által készített és terjesztett **röplapja** (1953) HU BFL – 002305 – 1953. **Istennel: Hazánkért – a magyar fölszabadulásért!**

A hatalmas munka egészére visszatekintve, elsőként egy kollektív önvizsgálatra utaló kérdés merül fel a kritikus olvasóban. Vajon elég mélyen, elég széles körben tudatosult-e bennünk, magyar keresztényekben, keresztyéneknél vagy sokkal tágabban; hazánk értelmes, felelősen gondolkodó polgáraiban, hogy értékrendi, világnézeti, nyelvi, kulturális megmaradásunk, megerősödésünk, felemelkedésünk, gazdasági versenyképességünk alapvetően a legalul lévők – közöttük a hazai cigányság jelentős részének – tömeges és folyamatosan sikeres iskoláztatásától, piacképes szakmák megszerzési esélyeitől, tehát felemelkedésétől, értékrendi változásaitól, általában az alsó középosztályi státust közelítő tendencia megerősödésétől függ?

Másképp kell elismeréssel kell nyugtáznunk: Landauer Attila immár kész tudóssá vált kollégánk, hosszú éveken át végzett munkájának országos jelentőségű, kiváló eredményeit. A vállalt célokat nagyszerűen teljesítette, mert műve bizonyára kikerülhetetlen oktatási segédlet lesz mind a pedagógus, mind a könyvtáros, mind a lelkészképzés kívánt és remélt átalakuló folyamatában. Továbbá kiváló ösztönzések áradnak a mű lapjairól, soraiból a jelen, a jövő kutatói, s egyúttal a közértelmesség fejlődését, fejlesztését szolgáló média, végül minden érintett, netán csupán érdeklődő honfitársunk felé.

(A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953). A bevezető tanulmányt írta és a forrásgyűjteményt szerkesztette: Landauer Attila. Budapest, 2016, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 614 p.)